

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ РОЗВИТКУ МЕРЕЖЕВИХ ФОРМ ПІДПРИЄМНИЦТВА В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ПРИКОРДОННИХ РЕГІОНІВ

Анотація. У статті визначено роль кластеризації сучасного агропромислового виробництва в адаптації національних агропродовольчих систем до викликів глобалізації, запропоновано організаційно-економічні засади формування механізму створення транскордонних кластерів в АПК прикордонних регіонів та визначено шляхи вдосконалення механізму державної підтримки розвитку мережеских форм бізнесу в аграрному секторі прикордонних регіонів.

Ключові слова: кластеризація, агробізнес, інтеграція, конкурентоспроможність, агрокорпорації, євро-регіони, глобалізація, трансформація, співробітництво, кластер.

Summary. Define the role of clustering modern agro-industrial production in the adaptation of national agricultural systems to meet the challenges of globalization, to offer organizational-economic bases of formation of the mechanism of creation of cross-border clusters in agriculture in border regions and to identify ways of improving the mechanism of state support of development of network forms of business in the agrarian sector of the border regions.

Key words: clustering, agro-business integration, competitiveness, Agrocoperation, Euroregion, globalization, transformation, co-cluster.

Постановка проблеми. Створення в Україні конкурентоспроможного агропромислового комплексу, який був би в змозі відповідати сучасним глобальним викликам, вимагає інтегрованого, міжсекторального підходу до розробки національної політики і місцевих стратегій формування агропромислових кластерів, базуючись на комплексному розвитку всієї системи агробізнесу і життєзабезпечення на селі, включаючи такі підсистеми, як інституціональна, інформаційна, технологічна, економічна, соціальна і екологічна. Для того щоб такі стратегії могли бути створеними в певні терміни, необхідна розробка відповідного методичного забезпечення, а також механізму інституційного супроводження процесів кластеризації в агропромисловому секторі України й оцінки конкурентоспроможності агропромислових кластерів у розрізі всіх підсистем агробізнесу і життєзабезпечення на селі [1].

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми між-регіонального та транскордонного співробітництва досліджуються такими вітчизняними і зарубіжними науковцями, як О. Амоша, В. Білчак, В. Будкін, Б. Буркінський, О. Вишняков, Д. Віллерс, В. Євдокименко, З. Зьоло, Є. Кіш, А. Кенард, М. Козоріз, М. Ленд'ел, Т. Лієвські, В. Ляшенко, Ю. Макогон, З. Макела, Г. Медве-Белинт, А. Мельник, В. Мікловда, Н. Мікула, Л. О'Довд, Р. Ратті, М. Перкман, С. Свенсон, І. Студенніков, Г. М. Чуді та ін.

Метою статті є визначення ролі кластеризації сучасного агропромислового виробництва в адаптації національних агропродовольчих систем до викликів глобалізації, аналіз організаційно-економічних засад формування механізму створення транскордонних кластерів в АПК прикордонних регіонів та розробка шляхів вдосконалення механізму

державної підтримки розвитку мережеских форм бізнесу в аграрному секторі прикордонних регіонів.

Виклад основного матеріалу. На наш погляд, таке завдання могли би ефективно виконувати створені спеціальні асоціативні структури (у формі громадських організацій), які зможуть ідентифікувати і захищати інтереси усіх членів кластера, лобювати прийняття необхідних рішень органами місцевої і центральної влади. Поява таких нових форм координації в агропромисловому кластері буде сприяти позитивному інституційному розвитку агробізнесу. На додаток до дій владних структур щодо створення конкурентного середовища у всіх сферах агропромислового комплексу це буде сприяти подальшій інтеграції АПК та активізації інноваційної діяльності в секторі.

Недостатня увага (якщо не нехтування) до проблеми створення економічних кластерів, у тому числі транскордонних, що склалося сьогодні в Україні, вимагає поглибленого опрацювання наукових підходів до цього економічного явища в рамках новітньої концепції конкурентоспроможності, розгляду можливостей створення якісно нових інтегрованих мережеских структур, спрямованих на реалізацію інноваційної та інвестиційної складових економічної політики, і практичної трансформації механізмів державного регулювання інтегрованих систем в АПК, у тому числі і на регіональному рівні.

В Україні транскордонне співробітництво тільки набуває силу як в нормотворчій, так і в практичній площинах, переважно через механізми формування т. з. євро-регіонів. Що стосується створення транскордонних кластерів як організаційно-економічної форми співробітництва сусідніх країн, яка активно використовується на регіональному та муніципальному рівнях самоврядування в ЄС,

то завдання щодо формування державою належних умов для підтримки цієї форми співробітництва, особливо для суб'єктів малого бізнесу, відносно недавно з'явилося в українській нормотворчій практиці [2]. Тому ані достатньої законодавчої бази задля формування транскордонних кластерів, ані досвіду з їх створення ще в Україні не напрацьовано. Це обумовлює актуальність науково-методичних досліджень, присвячених питанням впливу держави на процеси створення і функціонування транскордонних економічних утворень кластерного типу, в тому числі в агропродовольчому сегменті економіки.

Вирішення багатьох проблем соціально-економічного розвитку трансграничних регіонів є можливим, зокрема, за рахунок активізації їхнього економічного співробітництва шляхом утворення нових ринкових форм територіальної організації територіально-виробничих і соціально-інфраструктурних комплексів регіонів сусідніх країн у формі трансграничних кластерів різних типів. Такі кластери слід засновувати на засадах інтеграції діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, розташованих на території суміжних регіонів, що забезпечить цим суб'єктам додаткові переваги порівняно з відособленим їх функціонуванням.

Транскордонні кластери повинні стати ефективною формою інтеграції прикордонних регіонів у глобальну економіку, засобом поєднання загальнодержавних, корпоративних та індивідуальних інтересів, а також інтересів територіальних громад і регіонів для досягнення кінцевого результату — активізації підприємницької діяльності, підвищення конкурентоспроможності та зростання рівня економічного розвитку регіонів, поліпшення умов життя населення.

Для посилення міжнародного, зокрема трансграничного економічного співробітництва регіонів України в агропродовольчій сфері необхідно використовувати синергійний ефект від використання кластерної концепції організації такої співпраці. Системний і комплексний підхід, властивий цієї концепції, повинен забезпечити можливості для зміцнення інтеграційних зв'язків за усім ланцюжком створення доданої вартості в АПК, розширення ринків сировини для переробного сегменту цього комплексу і ринків збуту для сільгоспвиробників. Це дозволить, як мінімум, отримати ефект економії на масштабах, поступово збільшити базу оподаткування, підвищити рівень зайнятості сільського населення, розвивати інфраструктуру сіла, підвищити в прикордонних регіонах підприємницьку активність на суміжних аграрних ринках, розвинути інноваційний потенціал агробізнесу та диверсифікувати цей бізнес, тобто знизити його ризикованість.

Також до переваг транскордонних кластерів у сфері агропромислового виробництва можна

повною мірою віднести реалізацію конкурентних переваг регіонів з виробництва продуктів харчування, пов'язаних із географічним розташуванням, кліматом, більш широкими зонами агропромислового виробництва регіонів, більш різноманітними варіантами його комбінування тощо, а також використання можливостей, властивих кластерам як інтегрованої системи, яка спрямована на передання передового досвіду, вдосконалення техніки і технологій. Окрім того, передбачувані вигоди від створення транскордонних агропромислових кластерів можуть бути пов'язані з такими перевагами:

1) здатністю запропонувати послугу з доставки продукції на будь-яку територію сусідніх країн з більш низькими трансакційними витратами;

2) гармонізувати маркетингову політику учасників кластера;

3) об'єднати закупівлі, що дозволить набувати засоби виробництва за цінами зі знижками, а також економити на трудовитратах, що пов'язані із закупівлею цих засобів, які мали раніше господарства, що самостійно функціонували;

4) здатністю продавати продукцію під власною торговельною маркою тощо.

Транскордонний агропромисловий кластер є певним чином нормативно легітимізоване і чітко окреслене просторове формування, до складу якого входять прикордонні господарські агропромислові комплекси щонайменше двох сусідніх регіонів держав, що мають спільний кордон, і яке створене з метою спільного і узгодженого стимулювання розвитку локальних агропромислових кластерів [3]. Це формування має бути міжгалузевою інтегрованою структурою з елементами мережевої організації, яка сформована на базі сільськогосподарського виробництва і включає різні сфери агропродовольчої системи, що входять в ринковий ланцюжок створення доданої вартості, а також організації обслуговування, інфраструктурні та національні і локальні інституції підтримки сільгоспвиробників.

На наш погляд, економічні кластери є продуктом інтегрованої та квазіінтегрованої взаємодії і мають багато позитивних рис, властивих як формальним, так і неформальним видам співпраці. Однак слід мати на увазі, що в цілому агропромислові кластери не є повноцінними кластерними структурами, як це має місце, наприклад, в промисловості, і формуються вони повільніше, а видимі результати досягаються лише через декілька років. Подібні структури не дозволяють здійснити швидкий інноваційний прорив у сфері АПК, але мають велике значення при проведенні ефективної політики зайнятості на регіональному і місцевому рівнях та розширенні податкової бази сільськогосподарських територій.

Основу кластера (наприклад, молочного) можуть утворити господарства населення, зазда-

легідь об'єднані в кооперативи, а також сільсько-господарські організації, молокопереробні підприємства, комбикормові заводи, постачальники сільськогосподарської техніки і спеціалізованого устаткування, проектні, будівельні і консультаційні організації, селекційні організації, служби фіто-санітарного контролю, дорадча рада і установи професійної освіти.

Дослідження показало, що до організаційно-економічних важелів регулювання розвитку мережевих форм транскордонного співробітництва мають бути включені такі: нормативно-адміністративні заходи, фінансова підтримка, інформаційно-консультаційна підтримка, підготовка кадрів та трансфер технологій. Мотиваційний механізм для кластерів, створених в агропродовольчій системі як сукупності взаємозв'язаних галузей і задіяних у випуску кінцевої продукції сфер агропромислового комплексу, уявляється у виді комплексного впливу з боку державного управління на всі складові мікроекономічних чинників соціально-економічного характеру. Мотиваційно-стимулювальна роль владних управлінських структур особливо важлива для забезпечення стійкого розвитку всіх складових агропромислових кластерів.

Разом з тим мотиваційна складова управління повинна враховувати і раціональність господарювання, що виражається в дотриманні вимоги економії ресурсів, що може виконуватися лише за умови реалізації внутрішньогосподарчої мотивації. Як відомо, вона виявляється в зацікавленості трудових колективів агропідприємств у дбайливому використанні матеріально-технічних ресурсів, у підвищенні ефективності їх використання.

Складну проблему являє організація кластерів у галузях, які характеризуються чітко вираженою сезонністю вирощування продукції і вимагають: значних витрат на розвиток логістичної інфраструктури (тобто на придбання транспортних засобів); включення у виробничий процес підпунктів приймання і зберігання сільськогосподарської продукції; введення сучасних моделей та інструментів організації закупівлі аграрної сировини і формування товарних партій; доведення їх до вимог відповідних національних або міжнародних стандартів і підготовки до експорту [4].

У той же час необхідно звернути увагу на негативні соціальні та екологічні наслідки вирощування монокультур в згаданих регіонах. Їх потрібно розглядати в контексті негативних наслідків стихійної кластеризації.

Чинником, що гальмує кластеризацію сільських територій, виступає також відсутність вітчизняних методичних розробок щодо вирішення цих питань. У таких розробках мають бути чітко позначені: основні параметри і типові моделі кластерів; способи їх ідентифікації в господарській практиці; форми та інтенсивність зв'язків між учасника-

ми кластерів; рівень концентрації виробництва в територіальних межах їхнього функціонування; темпи приросту обсягів виробництва продукції або надання послуг споживачам; масштаби територій, на які розповсюджується діяльність кластерів, та їх охоплення глобалізаційними процесами.

Одним із високорентабельних бізнесів, що швидко зростає, на терені аграрного сектору є вирощування продукції екологічно чистої, натуральної — так званої органік-продукції. Цей бізнес зможе привабити інвесторів; на його основі вже створено агропродовольчий кластер на Хмельниччині і формується аналогічний на Полтавщині [5]. У Хмельницькій області для створення кластера з органічного землеробства визначено 47 господарств, розташованих в 11 районах області. Окрім них, до складу організаційної структури кластера на початковому етапі увійшли державні, проектні і банківські установи, наукові організації. Програмою розвитку АПК області на період до 2011 р. передбачено сформувати кластер з органічного агровиробництва на площі 203 тис. га. За оцінками фахівців, це дозволить забезпечити збільшення обсягів реалізованої продукції майже до 1,3 млрд. грн., її експорт на загальну суму близько 100–150 млн. дол., створення 1,1 тис. нових робочих місць у сільській місцевості, а також надходження до бюджету податків і платежів на рівні 32,4 млн. грн. За рахунок цього покращає екологічна ситуація на територіях розміщення кластера. Вживання екологічно чистих продуктів сприятиме оздоровленню населення і розширенню його зайнятості в аграрному виробництві, що в сукупності позитивно вплине на стійкий сільський розвиток. Крім того, розвиток органічного сільського господарства надасть аграрним підприємствам можливість вийти з екологічно чистою продукцією не тільки на внутрішній, але і на зовнішні продовольчі ринки.

Інтерес інвесторів може викликати також такий напрямок диверсифікації сільської економіки, як просування в аграрний сектор виробництво з переробки сільськогосподарської сировини на біопаливо. Цей напрям диверсифікації нині актуалізується у зв'язку з розширенням площ під енергетичні культури (зокрема ріпак), використанням традиційної продукції (зерна, цукрових буряків тощо) для виробництва енергоносіїв. Поки що сільська місцевість, як і раніше, слугує просторовою базою вирощування сировини, а основний дохід від нових форм її застосування «вимивається» не лише за межі села, а нерідко й держави. Отже, існує потреба в розробці таких інвестиційних проектів, організаційних рішень, економічних механізмів, які би дозволяли частину вигоди від нових можливостей сільськогосподарського виробництва направляти на сільський розвиток. Але можливості розвитку підприємництва

в сільській місцевості не обмежені лише притокою інвестицій на ці території. Диверсифікація діяльності стосується і малих форм сільськогосподарського виробництва, причому тут вона часто має місце в межах аграрного сектору. Класичний приклад — агротуризм, в якому людські, матеріальні, земельні ресурси фермерських чи особистих селянських господарств, вироблена в них продукція використовуються для надання послуг з розміщення, харчування та інших форм обслуговування туристів і відпочивальників. Проте не обов'язково, щоб господарства надавали весь спектр цих послуг: у світі практикується спеціалізація на окремих чи декількох з них. У країнах ЄС практикується залучення селян до виконання програм заліснення земель, виробництва екологічно чистої продукції (органічне землеробство), вирощування саджанців декоративних рослин тощо. Можливість прийняття подібних програм, підйомами виконання яких могли би бути цільове мікрокредитування їх учасників та формування відповідних суспільних потреб, варто розглянути і в Україні.

Стимує розвиток конкурентоспроможності агропромислових кластерів і підйом підприємництва в сільських районах також кредитово-податкова сфера. Дорожня кредити, обтяжливість податками і висока плата за оренду основних засобів, паливо та енергію фактично зводять до нульових доходів підприємницьку діяльність на селі. Це підтверджується досвідом фермерських господарств, багато хто з яких збанкрутіли і припинили свою діяльність. Спроби ж створення сільських кредитних кооперативів не дають поки очікуваних результатів через малі обсяги кредитування. Необхідно зорієнтувати аграрний сектор на кооперативний шлях розвитку, який використовується в більшості цивілізованих країн світу. Для цього необхідно вирішити завдання зменшення залежності малих і середніх форм агробізнесу від ризикованого комерційного кредиту, створивши за допомогою держави сільськогосподарську кооперативну кредитну систему, в яку увійшли би регіональні селянські іпотечні банки, районні і місцеві сільські кредитні кооперативи.

Поряд із цим можливе запровадження також інших засобів підтримки розвитку несільськогосподарських видів діяльності на селі на засадах малого і середнього підприємництва: застосування режиму максимального сприяння легалізації діючих і створенню нових підприємницьких структур у сфері надання різноманітних послуг (з будівництва й ремонту будівель і споруд, з ремонту й обслуговування сільгоспмашин, комунально-побутових, інформаційних, соціально-культурних тощо); надання преференцій (у тому числі з оподаткування) підприємцям, які реально працюють і створюють робочі місця поза сільськогосподарським виробництвом або виконують функцію надання соціальних послуг сільському населенню.

Реально прискорити розвиток підприємництва в аграрному секторі можливо, на нашу думку, лише при вирішенні таких завдань:

1. Орієнтування аграрного сектору на кооперативний шлях розвитку, який використовується в більшості цивілізованих країнах світу. Для цього необхідно вирішити завдання зменшення залежності аграрного підприємництва від ризикованого комерційного кредиту, створивши за допомогою держави агропродовольчу кооперативну кредитну систему (АПККС). АПККС об'єднує регіональні селянські іпотечні банки, районні і місцеві сільські кредитні кооперативи.

2. Формування на всіх територіальних рівнях (від сільського району до країни в цілому) і в масштабі кожної галузі АПК, а також на продовольчих ринках конкурентного середовища, що базується на чотирьох видах власності (кооперативної, приватної, державної і змішаної). При цьому доцільно, щоб в кожному сільському районі було не менше двох молочних і м'ясопереробних підприємств, таких, що знаходяться в різних формах власності, з обов'язковою присутністю кооперативної власності сільгоспвиробників району. Створення таких підприємств слід здійснювати за допомогою держави з подальшою пролонгацією встановленого терміну викупу їх агрокооперативами. Доцільно також створити в кожній області міські державно-кооперативні оптові продовольчі ринки та об'єкти роздрібної торгівлі, в яких ціни на продукти харчування мають бути трохи нижче, ніж в існуючих приватних магазинах і супермаркетах. Введення такої роздрібної та оптової системи дозволить населенню уникнути невідгідних посередників і купувати продукти харчування за доступними цінами.

3. У сільськогосподарському виробництві унаслідок яскраво вираженої галузевої специфіки (територіальна розосередженість, предметом праці є біологічні об'єкти, розвиток яких істотно залежить від різних природно-кліматичних чинників, та ін.) об'єктивно існує потреба у високій оперативності і гнучкості при ухваленні більшості виробничих і маркетингових рішень. У аграрній сфері багато що залежить від непередбачуваних чинників, тому підприємницькі ризики зниження якості менеджменту при створенні занадто крупних інтегрованих структур жорсткого типу особливо великі. На наш погляд, саме ступінь детермінованого процесу виробництва і маркетингу визначає ефективний рівень його концентрації. Але ефективність і ризикованість малого аграрного підприємництва можуть бути суттєво змінені на кращій стан шляхом аутсорсингу менеджерських функцій, тобто розвиток підприємництва в сільській місцевості потребує широкого розповсюдження інституцій, які надають консалтингові послуги аграрним виробникам, так званих дорадчих служб.

4. Поетапне формування регіональних агропромислових кластерів як найдосконалішої системи дотримання соціально-економічних інтересів організацій АПК, що об'єднуються. Оскільки створення таких кластерів — процес в основному еволюційний і тривалий, то його доцільно здійснювати після вирішення вищезазначених завдань. Саме у агропромислових кластерах буде вирішена проблема цінового диспаритету, що значно прискорить розвиток підприємництва і формування середнього класу на селі. Процес створення регіональних агропромислових кластерів необхідно супроводжувати організаційною роботою щодо пропагування, стимулювання і підтримки об'єднання цих кластерів у міжрегіональні та транскордонні формування.

5. Подальший розвиток державно-приватного партнерства, орієнтованого в основному на соціальний розвиток сільських районів, яке раніше найбільш всього було схильним до дії псевдоринкових стосунків. Роль соціального партнерства повинна виявлятися в об'єднанні інтересів держави (регіональної влади), аграрних корпорацій і агропромислових кластерів, що процвітають, підприємств інших галузей, розташованих на території конкретного сільського району, населення, що проживає в цьому районі, і представників громадських організацій при виробленні концепції його соціального розвитку. На основі концепції розробляється програма соціального розвитку району, яка фінансується за рахунок регіонального і центрального бюджетів, великих агрокорпорацій, зацікавлених в розвитку території, і регіональної кооперативної кредитної системи. Долі фінансування між названими структурами встановлюються за їх погодженням.

6. З метою забезпечення сприятливих умов для організації та функціонування підприємницьких структур в сільській місцевості (у тому числі і кластерного типу) було б доцільно в найкоротші терміни розробити відповідну нормативно-правову базу зі створення спеціальних фондів або виділення в рамках вже існуючих фондів державної підтримки підприємництва цільового фінансування на потреби кластеризації економічної діяльності й обслуговування конкретних сільських територій (і особливо — депресивних). Доречно також розглянути можливості щодо використання досвіду Франції стосовно надання додаткових пільг приватному бізнесу, який вступає в кластер чи активно співпрацює з кластером.

Висновки. Аналіз розвитку транскордонного співробітництва за участю суб'єктів господарювання України дозволив встановити, що його

гальмування відбувається через низку проблем: відсутність фінансування українською стороною розробки і подальшого впровадження конкретних проектних пропозицій; неузгодженість механізмів одночасного співфінансування транскордонних проектів за рахунок коштів сусідніх держав, програм технічної допомоги ЄС, державного і регіональних бюджетів та позабюджетних джерел; складну ієрархічність системи управління процесами транскордонного співробітництва, яка призводить до дублювання повноважень за окремими напрямками, з одного боку, та невизначеність механізмів фінансування програм — з іншого.

На наш погляд, необхідно розробити таку національну концепцію транскордонного співробітництва, яка б містила методологічні підходи до розвитку процесів співробітництва з урахуванням інтересів не лише окремих прикордонних регіонів, а й загальнонаціональних інтересів. Необхідно також, щоб кожний прикордонний регіон мав власну стратегію розвитку, базуючись на транскордонній співпраці, зокрема на основі транскордонних кластерів. Ці регіональні стратегії мають базуватися на відповідних регіональних стратегіях розвитку з урахуванням загальноєвропейських та національних пріоритетів.

Література

1. Бачуріна І. В. Методологія виділення кластерів у агропромисловому секторі України / І. В. Бачуріна // Економіка та держава. — 2009. — № 2. — С. 56–58.
2. Про схвалення Концепції Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2007–2010 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 149-р від 15 березня 2006 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=149-2006-p>.
3. Грядов С. И. Агропромышленный кластер: проблемы и перспективы развития / С. И. Грядов, И. В. Ковалева // Вестник Алтайского государственного аграрного университета. — 2009. — № 4 (54). — С. 74–79.
4. Сава А. П. Проблеми створення і розвитку інтегрованих формувань в агропромисловому комплексі / А. П. Сава // Інноваційна економіка : Всеукраїнський науково-виробничий журнал. — 2009. — № 4 (14). — С. 17–22.
5. Крісанов Д. Кластеризація економічної діяльності і обслуговування як інструмент стійкого розвитку сільських територій / Д. Крісанов, Л. Удова // Економіка України. — 2009. — № 10. — С. 69–75.